

2. Вересенко О.П. Роль професора В.П. Устьянцева в організації і становленні Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту / О.П. Вересенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Ветеринарна медицина, якість і безпека продукції тваринництва : зб. наук. пр. / [редкол. Д.О. Мельничук (відп. ред.), М.Д. Мельничук, В.П. Лисенко та ін.] – К., 2011. – Вип. 167. – Ч. 1. – С. 160-162.
3. Тарнавська С.В. Мережа та структура вищих навчальних закладів УСРР в 1920-1933 роки / С.В. Тарнавська // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. – Вип. 50(8). – К., 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.dov.ua>.
4. Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В.А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграр. наука, 2006. – 490 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, ф. 166, оп. 2, спр.1078, 68 арк.
6. Мельничук Д.О. Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів до сьогодні) / Д.О. Мельничук, М.В. Зубець, А.Ю. Беренштейн та ін. – К. : НАУ, 2005. – 224 с.

This article deals with the activities of Kyiv veterinary-zootechnical Institute in early 1920s and shows the primary stage of its formation, analyses educational and practical work, state of material-technical base.

Key words: *education, Institute, department, teacher, student.*

Отримано: 20.03.2013

УДК 371(477.43)«19»:058.237

О. А. Посвістак

МЕТОДИ ВПЛИВУ ВЛАДИ НА ІНТЕЛІГЕНЦІЮ ПОДІЛЛЯ У 1920-х РОКАХ

В статті розглядаються способи впливу влади на інтелігенцію, які використовувалися з метою залякати і поставили під контроль інтелектуалів.

Ключові слова: *інтелігенція, репресії, депортація, Поділля, модернізація.*

Для зміцнення своїх позицій більшовики, прийшовши до влади, намагалися перетягнути на свій бік інтелігенцію, адже саме вчителі, лікарі, працівники сфери культури були найбільш освіченим прошарком суспільства і користувалися авторитетом у селян і робітників. І владі було вигідно за допомогою інтелігенції доносити до них свої ідеї. Більшовики пильно слідкували за настроями інтелектуалів і робили все, щоб виховувати їх у потрібному для «комуністичного будівництва» руслі. Для цього органи влади застосовували цілий комплекс заходів, суть та мету яких проаналізовано в даній статті. В історичній науці означена проблема розглянута частково [1; 14-16] і потребує подальшого вивчення.

Особливо важливе значення в житті українського суспільства інтелігенція відігравала в 1920-ті роки. Чимало об'єктивних і суб'єктивних чинників, посилювали політичну і громадську вагу

інтелігенції і змушували владу йти з нею на співпрацю. Серед них Г. Єфіменко зауважує, що, ключовою виявилася роль вчительства у завоюванні більшовицькою владою довіри селянства. На відміну від міст, де спостерігалась велика скупченість населення та існувало чимало засобів для успішної агітації і пропаганди, становище на селі не було сприятливим для комуністичного впливу. У більшовицького керівництва не вистачало ні фінансових, ні кадрових можливостей для проведення на селі активної агітації. На селі всі знали одне одного і агітація з боку незнайомих людей чи малоавторитетних селян-бідняків не могла бути дієвою. Лише до думки знайомої, поважної і освіченої людини селяни могли прислухатися. Вчителі в цих умовах були тією силою, що могла стати (і стала) своєрідним агентом впливу нової влади. Крім того, країна знаходилася на стадії перед останнім «стрибком» до індустріального суспільства, а однією з найважливіших передумов успішності модернізації був розвиток освіти та науки [13, с.6]. У квітні 1921 р. ЦК КП(б)У направив у партійні організації циркуляр «Про залучення і використання спеціалістів», в якому відзначалося, що відбудова господарства вимагає спеціальних знань, тому лояльні кадри спеціалістів повинні бути прийняті пролетаріатом в його лави, ті, що вагаються, також повинні бути перетягнутими. Спеціалістам, які виступають проти радянської влади, вказувалося в циркулярі, немає місця в пролетарській державі і з ними повинна вестися нещадна боротьба [11, с.108].

Разом з тим, матеріальне становище інтелігенції було вкрай незадовільним. Люди, які звикли до певного життєвого стандарту, часто змушені були голодувати. В зв'язку з цим у жовтні 1921 р. був створений Всеукраїнський комітет сприяння вченим, а в березні 1922 р. уряд прийняв постанову «Про поліпшення становища вчених, спеціалістів і заслажених робітників культури і мистецтв». З 1921 по 1923 рр. в УРСР було взято на облік понад 3000 наукових працівників, які потребували матеріальної допомоги.

Для контролю над інтелігенцією були створені профспілкові організації. ЦК РКП(б) вважав, що найкраще залучати вчителів до суспільно-корисної праці через спілку Робос, і тому зобов'язав партійні організації вжити заходів для зміцнення профспілки [11, с.110]. Профспілки мали перетворитися з засобу захисту інтересів вчителів на засіб встановлення контролю держави над вчителями, при цьому зберігши, а то й навіть формально розширивши, деякі функції по захисту членів профспілки. На відміну від попередніх вчительських професійних організацій, які утворювалися за ініціативою «знизу», нова спілка була створена безпосередньо «зверху», а керівні органи спілки склалися переважно з керуючих робітників народіві. Ця спілка на перших порах не користувалася популярністю серед вчителів [13, с.24].

Не сприяли співпраці із владою масові звільнення представників інтелігенції з політичних причин. Про недовірливе ставлення вчительства до більшовицької влади говорилося скрізь. Без опанування цієї соціальної групи, котра, як довів досвід на Україні,

може зрушити з місця будь-яку гору, навіть такий сфінкс, яким є селянство, більшовики не бачили сенсу у збільшенні її кількості, тобто не збиралися сприяти розвитку шкільництва. Діти мають виховуватися або як борці за комунізм, або зовсім не виховуватися. Цю найважливішу історичну проблему не можна ставити в залежність від умонастроїв розхлябаного інтелігента [13, с.18]. Однак модернізаційні потреби змусили більшовиків діяти більш гнучко, тому вони запровадили політику коренізації.

Важливою рисою радянського керівництва стосовно інтелігенції було насильницьке нав'язування їй більшовицького світогляду. Владі не потрібні були інтелігенти, які б вміли і навчали своїх учнів самостійно і критично мислити, адже це неминуче б призвело до появи настроїв, відмінних від пропагованої владними інституціями. Не менш, а то й більш важливим завданням вчительства була громадська робота. Відповідними були і завдання, які ставило більшовицькі керманічі перед вчителством.

Однак владу особливо турбувала політична благонадійність вчителів. Тому була поновлена практика іспитів на право вчителювання, до яких допускалися всі громадяни, що не заплямовані судовим вироком та досягли 18 років. Формальних обмежень за освітою не було, головне – потрібно здати іспит, у програмі якого чільне місце займала програма з суспільствознавства. Тобто пошукач вчительської посади повинен був бути перш за все «політично свідомим». При цьому психолого-педагогічних питань на іспит не виносилося [13, с.126-127]. Беззаперечним визнавався той факт, що громадська робота була прерогативою передусім сільських вчителів.

Поряд із поміркованими способами залучення інтелігенції до співпраці влада застосовувала і насильство. У першій половині 1920-х років з'явилися ревтрибунали, Надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, комісії по перевірці і здійсненні політичних чисток, комісії з надзвичайного стану тощо. В орбіту діяльності цих органів у першу чергу потрапляла інтелігенція. Проте, на Поділлі за короткий час Української революції 1917-1920-років сформувався загін національно-свідомої інтелігенції, яка активно боролася проти більшовиків. Окрім того, Поділля було прикордонним регіоном і пильна увага надзвичайних органів тут була посиленою, каральні заходи проти національно-свідомих верств населення і, в першу чергу, проти інтелігенції тут велися постійно, системно, у наростаючих масштабах.

Нова влада намагалася витіснити з помислів «старої» інтелігенції прагнення до національно-культурного розвитку, відірвати її від ідей самостійності і незалежності, сповідування пріоритетності рідної мови, героїчної і трагічної історії, вікових традицій. Саме це ми бачимо у діях нової влади у 1921-22 роках при висилці «старої» інтелігенції із території Поділля та України [17, с.77].

Більшовики вели боротьбу за вплив у системі політичних відносин, за доступ до прийняття загальнозначущих рішень, за монополію своїх інтересів, визнання їх суспільно необхідними [18, с.112]. При цьому, погляди, мета діяльності, цінності більшовиків

та переважної частини інтелігенції не співпадали, що породжувало соціально-політичний конфлікт. З метою перетворення інтелектуалів на інструмент досягнення своїх цілей народний комісаріат освіти здійснював постійний контроль над проведенням навчального процесу, друком і репертуаром театрів та іншими культурно-освітніми закладами. ДПУ у своїх звітах відстежувало настрої інтелігенції Поділля, оскільки вважало, що тут скупчилися «недобиті рештки ворожих армій». Як відомо, м. Кам'янець-Подільський був столицею УНР, а подільський регіон дав велику кількість добровольців у лави її армії [1, арк.12 зв.].

В зв'язку з цим тиск на інтелігенцію регіону був постійним, що засвідчують матеріали третьої Всеукраїнської наради освіти у 1921 р., де інтелігенцію звинуватили у нерозумінні «великої історичної потреби у червоному терорі», який був «нав'язаний озлобленою буржуазією». Інтелектуальній еліті закидали зв'язок з білогвардійськими генералами і жовто-блакитними атаманами у боротьбі з робітничим класом [6, с.2]. Провину інтелігенції назвали настільки важкою, що виправдання їй просто не могло бути, а учительство назване саботажниками і контрреволюціонерами [7, с.2].

Про ставлення КП(б) У до старої української інтелігенції дізнаємося із записки тодішнього секретаря ЦК КП(б) У Д. Лебеда, в якій він на початку 1922 р. наголошував, що класове протистояння в республіці йде по лінії боротьби не тільки з буржуазією і куркульством, а й із хоча і незначною, але все ж таки достатньо пов'язаною між собою інтелігенцією петлюрівсько-винниченківської формації [12, с.2]. Про те, що означало останнє формулювання засвідчує проєкт ВУЦВК про амністію тим, хто воював у громадянській війні проти радянської влади. У ньому, зокрема, пропонувалося оголосити поза законом на території Української Радянської Соціалістичної Республіки «закоренілих злочинців проти свободи українського трудового народу, непримиренних ворогів робітників і селян України»: колишнього царського генерала Павла Скоропадського, Симона Петлюру, колишнього барона Врангеля, Бориса Савинкова і петлюрівського генерала Тютюнника. Зазвичай, до української інтелігенції петлюрівсько-винниченківської формації владними колами відносилася і та її частина, яка працювала у вищих. Вища школа, за інформацією харківського «Комуніста», була предметом боротьби між пролетаріатом і буржуазією. І саме на боці представників буржуазії знаходилася професура [12, с.2]. Тому за нею необхідний був постійний контроль.

А тому інтелігенція залишалася здебільшого безправним і соціально-незахищеним прошарком суспільства – вчителі могли перевести з однієї школи до іншої чи навіть звільнити з роботи без пояснення причин [5, арк.65]. При прийнятті на роботу контрольна комісія при народній освіті перевіряла педагогів на благонадійність. Переважній більшості вчителів відмовляли у працевлаштуванні через неналежне соціально походження. Зауважимо, що основні звинувачення проти інтелігенції базувалися на висновках ДПУ [2, арк.60-65]. З початку 1920-х рр. стали традиційними «соціальні чистки», які негативно вплинули на якість роботи інтелектуальної еліти.

З метою залучення інтелігенції на свій бік більшовики використовували й інші методи тиску: спроби перевиховання шляхом проведення роз'яснювальних бесід, різних курсів, чисток, ізоляції та витіснення з культурно-освітнього поля. Такий натиск давав для влади бажані результати: частина інтелігенції змирилася і перейняла владні правила гри, інша частина відійшла від дій; окремі особи емігрували, не витримавши моральних тортур [19, с.14-15]. Щоб підтримати відповідну напругу в середовищі інтелігенції владні органи час від часу розкривали «змови», «підпільні контрреволюційні організації», які здебільшого «мали зв'язки з закордоном» і часто складалися з представників інтелігенції [8, с.2].

Поступово розвивається централізована мережа контрольних органів. У лютому 1922 р. при губполітосвітах утворилися політкомісії у справах друку, яка займалася контролем за діяльністю видавництв [10, с.30]. Боротьба з буржуазною ідеологією була одним із завдань і Центрального управління в справах друку (ЦУД). Не менш системним був контроль діяльності театральної інтелігенції [9, с.2]. У травні 1922 р. запровадили цензуру видовищ, яку мав здійснювати Головний репертуарний комітет [14, с.28].

Отже, інтелігенція потерпала від постійного контролю. Кожне слово органи ДПУ могли використати проти того чи іншого вчителя, викладача тощо. Зокрема, професорам дорікали за те, що вони, читаючи лекції на тему сільського господарства, робили екскурси в минуле [3, арк.27].

ЦК КП(б) У вжив ряд заходів, щоб схилити вузівську професуру до послуху. Ефективною була така форма контролю як введення посади політичного комісара в кожному вищому навчальному закладі. Як правило, ним призначався студент-комуніст. У вищій комісар мав необмежену владу, зокрема міг видавати накази та інструкції з усіх напрямків діяльності цих установ: педагогічного навчання, наукових досліджень, виховних заходів, затверджувати річні звіти, фінансові витрати тощо [12, с.2].

Таким чином, нова влада підозріло ставилася до інтелігенції, особливо «старої», зосереджувала свою увагу не на організації співпраці з нею, а намагалася насамперед політично вплинути на неї. На реалізацію цієї мети була спрямована діяльність надзвичайних органів, різних контрольних комісій, а також кадрові чистки, які завершувалися гоніннями та судовими процесами. Все це здійснювалося у рамках радянської інтелігенції, що пов'язувалося з прищепленням їй нових політичних орієнтирів. Використовуючи низку форм роботи серед інтелігенції більшовики намагалися сформувати нову «соціалістичну» еліту, яка б доносила решті населення основні ідеї влади. При цьому у стосунках із інтелігенцією головну увагу влада приділяла вихованню слухняних виконавців за допомогою політики залякування та тиску.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 20, спр. 1061, 246 арк.
2. Там само, спр. 1940, 121 арк.

3. Держархів Хмельницької області, ф. П. 3, спр. 90, 65 арк.
4. Там само, ф. Р. 926, оп. 1, спр. 23, 36 арк.
5. Там само, ф. Р. 2477, оп. 1, спр. 4, 110 арк.
6. Всеукраїнська нарада по освіті // Вісті. (Кам'янець-Подільський). – 1921. – 16 липня. – С. 2.
7. Всеукраїнська нарада по освіті // Вісті. (Кам'янець-Подільський). – 1921. – 17 липня. – С. 2.
8. Интеллигенция Подолии // Известия. – Вінниця. – 1922 р. – 11 травня. – С. 2.
9. Наказ ч. 4071 Політосвіткома Віднаросвіти з дня 24 червня 1921 р. // Вісті. Кам'янець-Подільський. – 1921. – 6 липня. – С. 2.
10. Пензура в Советском Союзе. 1917-1991. Документы / [сост. В.А. Блюм]. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 488 с.
11. Бачинський Д. Місце та роль української інтелігенції і національній політиці радянської держави на початку 20-х рр. ХХ ст. / Д. Бачинський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : збірник статей / гол. ред. В.А. Смолій. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 15. – Ч. 2. – С. 107-120.
12. Гусев І.І. Депортація української інтелігенції за кордон у 1922 р. / І.І. Гусев // Історія України. – 2000. – 18 травня. – С. 7-8.
13. Єфіменко Г. До постановки питання / Г. Єфіменко // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.) : Колективна монографія / відп. ред. С.В. Кульчицький. – К. : Інститут історії НАН України, 2010. – Ч. 2. – 382 с.
14. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. – К. : Едмон, 1992. – 176 с.
15. Кравченко П. Сільська інтелігенція Поділля в 20-х роках ХХ ст. За документами Державного архіву Вінницької області / П. Кравченко, І. Мельничук, В. Петренко // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2006. – Т. 8. – С. 263-276.
16. Кузьменко М. Морально-етична та соціально-професійна адаптація старої науково-педагогічної інтелігенції радянської України в 1920-х – 1930-х рр. / М. Кузьменко // Історичні і політологічні дослідження. – 2005. – №3-4. – С. 242-250.
17. Кузьменко М. Система освіти в УССРу 1920-х рр.: історико-теоретичний аспект / М. Кузьменко // УІЖ. – №5. – 2004. – С. 66-80.
18. Конфліктологія / А.М. Герасіна, М.І. Панов та ін. ; за ред. професорів А.М. Герасіної та М.І. Панова. – Харків : Право, 2002. – 256 с.
19. Плющ В. Боротьба за українську державу під советською владою. Підпільні українські організації в Україні у 1920 – 1941 роках / В. Плющ. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1973. – 93 с.

Government pressure methods on the clerics, used to intimidate and put under control intellectuals are described in the article.

Key words: *clerics, pressure, repressions, deportation, Podillia, modernization.*

Отримано: 12.03.2013